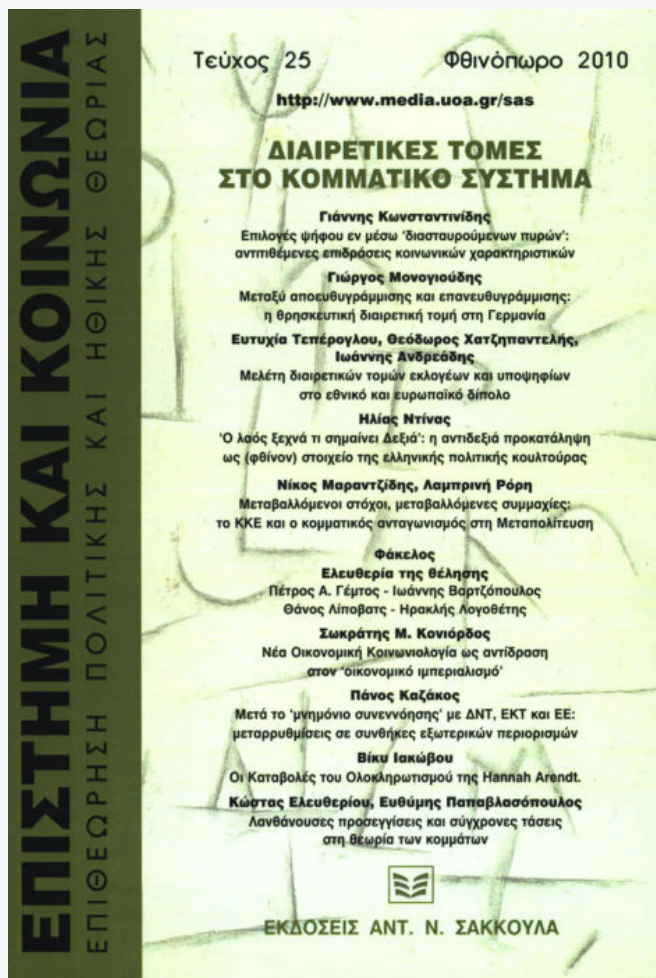

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 25 (2010)

Διαιρετικές τομές στο κομματικό σύστημα

Ο βασικός κανόνας των ελεύθερων συνειρμών

Ιωάννης Βαρτζόπουλος

doi: [10.12681/sas.792](https://doi.org/10.12681/sas.792)

Copyright © 2015

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βαρτζόπουλος Ι. (2015). Ο βασικός κανόνας των ελεύθερων συνειρμών. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 25, 135–143. <https://doi.org/10.12681/sas.792>

Ο βασικός κανόνας των ελεύθερων συνειρμών

Ιωάννης Βαρτζόπουλος*

Η ψυχανάλυση επέλεξε να τοποθετήσει εντός του βασικού κανόνα τον όρο της ελευθερίας, όρο εξαιρετικά δύσκολο να ορισθεί. Ο άνθρωπος διαθέτει την ιδέα της ελευθερίας παρά το γεγονός ότι οι καταστάσεις που έχει γνωρίσει στη ζωή του και αποδίδουν το περιεχόμενο του όρου δεν ανταποκρίνονται στην ολότητα της ιδέας. Η φυσική εκδοχή της ιδέας είναι πάντα μία ελλειμματική εκδοχή της μεταφυσικής απαρτίωσής της. Είναι ενδιαφέρον ότι μία φυσική μέθοδος, όπως η ψυχανάλυση, τοποθετεί έναν μεταφυσικό όρο, την ελευθερία, στον βασικό της κανόνα. Οι συνέπειες αυτής της επιλογής στη θεωρία, τεχνική και θεσμική ζωή της ψυχανάλυσης αναμένουν τη διερεύνησή τους. Η μετάβαση από το μεταφυσικό στο φυσικό πεδίο μεσολαβείται γενικά από την αυθεντία η οποία δίνει το κοσμικό, εμπράγματο περιεχόμενο στον μεταφυσικό όρο. Η μεταφυσική της ελευθερίας και η αυθεντία περί της ελευθερίας σχετίζονται με τη δογματική και η ψυχανάλυση οφείλει να αναζητήσει τις εγγυήσεις της ως προς τη δογματική εκδοχή της. Η ανάγκη αυτή γίνεται ακόμη πιο επιτακτική όταν συμπεριλάβει κανείς την εγκράτεια και την ουδετερότητα, όρους με ηθικό περιεχόμενο και σαφείς μεταφυσικές αναφορές, οι οποίοι επίσης προσφεύγουν στην αυθεντία για να αναζητήσουν τη μετάφρασή τους από το μεταφυσικό στο φυσικό πεδίο. Οι μεταφυσικοί όροι καλλιεργούν προσδοκίες, δημιουργούν απογοητεύσεις και οδηγούν στην ανακούφιση της αυθεντίας. Στην ιστορία των ανθρώπων οι πιο ευγενείς ιδέες οδήγησαν στις μεγαλύτερες απογοητεύσεις. Είναι πρόκληση για την ψυχανάλυση ο κατά το δυνατόν περιορισμός ανάλογων απογοητεύσεων.

Προτείνοντας ο αναλυτής στον αναλυόμενο τον κανόνα των ελεύθερων συνειρμών τον προσκαλεί ενσυνειδήτως σε κάτι που δεν ορίζεται με απλό και διαυγή τρόπο και θέτει θέμα διαχείρισης αυτού που πάντα θα λείπει. Στην ουσία, ο αναλυτής εισάγει μία ένταση μεταξύ ενός φυσικού και ενός μεταφυσικού πεδίου, μεταξύ μιας πραγματικής εκδοχής της ελευθερίας και μιας επιθυμητής αλλά ανέμφικτης ελευθερίας. Η πρόταση του αναλυτή δημιουργεί στον αναλυόμενο την προσδοκία διεύρυνσης της ελευθερίας που βιώνει, ελευθερία από εσωτερικούς και

---

* Διδάκτωρ Ψυχιατρικής, Ψυχίατρος-Ψυχαναλυτής <ivartzo@otenet.gr>

εξωτερικούς καταναγκασμούς, ελευθερία από το νευρωτικό σύμπτωμα. Προσοδικές ελκυστικές με προϋποθέσεις πρωτόγνωρες όπως η ελευθερία των συνειρών και ο αυτοεπιβαλλόμενος διχασμός του αναλυόμενου σε ελεύθερο παρατηρούν Εγώ και σε παρατηρούμενο Εγώ που εκφέρει τους ελεύθερους συνειρούς.

Η αναφορά στην ελευθερία και οι απαιτήσεις της μεθόδου δημιουργούν συνθήκες που υπερβαίνουν τις δεσμεύσεις συγγενών θεραπευτικών μεθόδων. Οι ψυχοθεραπείες της γνωσιακής, συστημικής και συμπεριφορικής κατεύθυνσης δεν ασκούν ανάλογη πίεση στο υποκείμενο. Αντίθετα, χαρακτηρίζονται από τη διακριτή προσέγγισή τους στις δυνατότητες του υποκειμένου προτείνοντας έναν σαφή τρόπο χειρισμού τους ώστε να διευκολυνθεί το θεραπευτικό αποτέλεσμα. Ανήκει στην ψυχανάλυση και στις ψυχοθεραπείες που εμπνεύσθηκαν από αυτήν η σύνθετη και απαιτητική προσέγγιση που απευθύνουν τόσο στον εαυτό τους όσο και σ' αυτούς που τις επιλέγουν. Η αναφορά στην ελευθερία δείχνει ότι το υποκείμενο δεν προσεγγίζεται με έναν μηχανιστικό και χειριστικό τρόπο αλλά, τουλάχιστον στο επίπεδο της πρόθεσης, στην ολότητα και πολυπλοκότητά του. Οι άλλες ψυχοθεραπείες διαμορφώνουν μέθοδο και έννοιες έχοντας ως στόχο μια θεραπευτική στάση με επιστημονικά κριτήρια εφάμιλλα των θετικών επιστημών. Η ελευθερία δεν είναι μέγεθος αναγώγιμο σε συμπεριφορά που αποτυπώνεται ως επιστημονικό μέγεθος. Βεβαίως, αυτό γίνεται σ' έναν βαθμό και γι' αυτό η ψυχανάλυση διατηρεί ισχυρά ερείσματα στις θετικές επιστήμες και αξιώσεις ως θεραπευτική μέθοδος. Η ιστορία της, όμως, η ατμόσφαιρα που την περιβάλλει, η εσωτερική ζωή των ψυχαναλυτικών ινστιτούτων, ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται η εκπαίδευση των ψυχαναλυτών δημιουργούν την αίσθηση ενός εγχειρήματος με ευρύτερους στόχους όπου το υποκείμενο καλείται στην ολότητά του, στη δυνατότητα της ελευθερίας του.

Απόπειρα ορισμού της ελευθερίας

Κάθε προσπάθεια θετικού ορισμού της ελευθερίας κινείται εκ των πραγμάτων στο ιδεαλιστικό πεδίο. Ο Hegel αναγνώρισε στην αυτοδιάθεση των ιδεών τη δυνατότητα της ελευθερίας τους. Στην εισαγωγή της *Λογικής* (1991 [1817]: 24-42) αναφέρεται στη διείσδυση του αρχικά τιθέμενου μέσα στον ίδιο τον εαυτό του, μία εσωτερική ανασκόπηση εντός εαυτού με την κίνηση μιας αναδίπλωσης. Αυτό που αρχικά ήταν μόνο δύναμη –καθ' εαυτό– αυτοαναδιπλούμενο γίνεται δι' εαυτό, αποκτά εξωστρεφή κίνηση παράλληλα με την αυτοανασκοπούμενη αυθυπαρξία. Με τον τρόπο αυτόν, ο Hegel μας δίνει μία αρχική αίσθηση της αυτόνομης ζωής και της ελευθερίας, μιας ιδέας που καθορίζεται από την εγγενή δυνατότητά της να αυτοαναδιπλώνεται και να κινείται προς τον κόσμο δίνοντας υπόσταση στο γίνεσθαι. Στην παράγραφο 213 της *Λογικής* (ό.π.: 286) αναφέρεται στην ταυτό-

τητα του υποκειμενικώς νοείν και του αντικειμενικού Είναι εκτείνοντας, με τον τρόπο αυτόν, την αυτονομία και ελευθερία της ιδέας και στη σχέση της ιδέας με το κοσμικό γίγνεσθαι.

Ο Fichte κινούμενος και ο ίδιος στον ευρύτερο χώρο της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας αναφέρεται στο Εγώ ως πράξη ελευθερίας. Διαφοροποιεί την πράξη αυτή από τις υπόλοιπες πράξεις του Εγώ οι οποίες καθορίζονται από τη φυσική αναγκαιότητα. Η ίδια η ύπαρξη του Εγώ ως *μίας ενιαίας οντότητας*, ως μιας αίσθησης, είναι κατά τον Fichte πράξη ελευθερίας, ένας αυτοκαθοριζόμενος αυθορμητισμός, εφόσον δίνει υπόσταση σε μία αρχή που είναι σε θέση να παρατηρεί, να επιλέγει και να αποφασίζει χωρίς να προκαθορίζεται από τη φυσική αναγκαιότητα (Bowie 1990: 70-82). Ο Kant επίσης, στα *Προλεγόμενα μίας μεταφυσικής*, αναφέρεται σ' ένα Εγώ το οποίο είναι το συναισθημα μίας ύπαρξης χωρίς έννοιες. Χωρίς έννοιες, στη σκέψη του Kant, σημαίνει χωρίς να υπάγεται στη δεσμευτική επίδραση που ασκούν οι έννοιες στον τρόπο που σχετιζόμαστε με τον εαυτό μας και τους άλλους (Kant 1783: 86). Η δυνατότητά μας να δρούμε ενάντια στις φυσικές μας τάσεις καθώς και η ικανότητά μας να προβαίνουμε σε ηθικές κρίσεις, να προβληματιζόμαστε για τη φύση του καλού και του κακού και να αμφιβάλλουμε για τη φύση των πραγμάτων είναι επίσης, κατά τον Kant (1797: 106-131), ένδειξη της ελευθερίας μας. Το αίσθημα του ωραίου, το οποίο ενσωματώνει με αρμονικό τρόπο την ελευθερία της κρίσης με τη φυσική αναγκαιότητα που περιβάλλει ένα αντικείμενο, είναι επίσης μια εκδήλωση της ελευθερίας μας. Η αίσθηση του ωραίου άλλωστε, κατά τον Kant, είναι ελεύθερη από τη δεσμευτική φύση των ορμηφύτων.

Έως το σημείο αυτό, έχουμε μία θετική τοποθέτηση της δυνατότητας του υποκειμένου να είναι ελεύθερο. Η ίδια η καταστατική πράξη ίδρυσης του Εγώ θεωρείται ελευθερία, η αυτοδυναμία της ιδέας και η αυτόνομη κίνησή της προς τον κόσμο, η δυνατότητα ηθικής και αισθητικής κρίσης εκείθεν των δεσμεύσεων της φυσικής αναγκαιότητας είναι μια θετική άποψη για την ελευθερία του υποκειμένου.

Η θετική αυτή άποψη για την ελευθερία του υποκειμένου απέσπασε τον άνθρωπο από τη μαγεία και τον ανθρωπομορφισμό και οδήγησε σε μία έλλογη σχέση με τη φύση. Ο κόσμος πριν ήταν όπως τον δημιουργούσε η φαντασία. Ο μύθος ήταν η αλήθεια. Το υποκείμενο και η ελευθερία του στην οπτική αυτή επαναδιέθεσε τη σχέση ανθρώπου και φύσης. Το νοούν πνεύμα σκέπτεται τη φύση και δημιουργεί έννοιες που εκφράζουν γενικότητες και κανονικότητες για να αντιληφθεί τον κόσμο και να καθορίσει τη σχέση του με αυτόν με έναν έλλογο και ελεύθερο τρόπο.

Η θετική άποψη της ελευθερίας συνεισέφερε ουσιαστικά στις προοδευτικές πλευρές του πολιτισμού μας. Δεν τον προφύλαξε όμως από την καταστροφικότητα της ανθρώπινης φύσης. Η σχολή της Φρανκφούρτης διαπιστώνει μια εξουσιαστική στιγμή επέμβασης του υποκειμένου στον κόσμο, η οποία καταστρατηγεί και φαλκιδεύει την ελευθερία. Η έννοια, στοιχείο απελευθέρωσης από την αμεσότητα της σχέσης με το αντικείμενο και τον κόσμο έως τότε, αποσπάται από τη δημιουργική σχέση του υποκειμένου με τον κόσμο του, απολιθώνεται και δεσμεύει την ετερογένεια και πολυμορφία του πράγματος. Λαμβάνει τη μορφή ενός λεκτικού και εννοιολογικού φетиχισμού και μετατρέπεται από απελευθερωτή σε δεσμώτη. Η προσπάθεια της έννοιας να εκφράσει γενικότερες αξίες συνθλίβει την ανομοιογένεια και η ελευθερία στη γενικότητά της είναι δυνατόν να οδηγήσει σε αναπόφευκτη σύνθλιψη της ατομικότητας (Adorno 1951: 142-152). Το ερώτημα που εγείρεται στο σημείο αυτό ποιες εγγυήσεις διαθέτει η ψυχανάλυση ώστε να μη συνθλίβει μέσω των γενικών εννοιών της την ατομικότητα.

Ο φόβος είναι μήπως, τελικά, αναγνωρίζουμε στο αντικείμενο μόνο τον εαυτό μας. Ελέγχοντας μέσω των εννοιών το αντικείμενο απομακρύνουμε τον φόβο ότι άγνωστες και μη ελεγχόμενες ιδιότητές του θα στραφούν εναντίον μας. Το ερώτημα, δηλαδή, που τίθεται είναι κατά πόσον η κίνηση ελευθερίας από τις δεσμεύσεις του αντικείμενου –και στο αντικείμενο συμπεριλαμβάνεται και ο άλλος, ο έτερος– καταλήγει να είναι ένα εξουσιαστικό ενέργημα προς τον άλλον στο όνομα της ελευθερίας. Η απώθηση μάλιστα αυτού του ενδεχομένου να οδηγήει στην επίταξη του εξουσιαστικού εγχειρήματος.

Η κριτική αυτή θέτει ιδιαιτέρως δύσκολα θέματα. Ενώ αναζητούνται οι συνθήκες ελευθερίας του Εγώ, το Εγώ μεταβάλλεται σε μηχανισμό εφαρμογής προκαθορισμένων αντιλήψεων. Παρεμβάλλει μεταξύ της υποκειμενικής στάσης και του έτερου γενικούς κανόνες τους οποίους αν χειρισθεί κανείς επιδέξια θα επιτύχει οιοσδήποτε σκοπούς του. Η ηθική πράξη επίσης είναι δυνατόν να προσλάβει έναν κανονιστικό, φορμαλιστικό χαρακτήρα όπου οι κανόνες στη γενική τους διατύπωση να επιτρέπουν το εγωιστικό πράττειν να υποδύεται το ηθικό πράττειν. Και στο όνομα της προόδου να καταστρέφεται απερίσκεπτα η φύση ή στο όνομα της αγάπης να διεξάγονται αιματηροί πόλεμοι διατηρώντας σ' ένα καθεστώς εγωιστικής ουδετερότητας την εντολή «ου φονεύσεις». Οι έννοιες σε αυτή τη γραμμή σκέψης αποτελούν περισσότερο περιγραφικά σχήματα ενώ οι αξίες ανατρέχουν για να θεμελιωθούν όλο και περισσότερο σε αποφάσεις της αυθεντίας. Η θεωρία δεν στηρίζεται και δεν πραγματοποιεί ένα πλαίσιο αξιών αλλά αποκτά τον χαρακτήρα μιας εργαλειακότητας.

Η κριτική θεωρία οξύνει συνολικά τη στάση της όταν δηλώνει ότι η μετάβαση από την ανάγκη στην ελευθερία δεν είναι τελεολογικά εγγεγραμμένη σ' ένα σύ-

στημα αξιών το οποίο υποστηρίζουν και εγγυώνται υπάρχοντες θεσμοί και δεν εξαιρούν και τους ψυχαναλυτικούς θεσμούς. Η σχέση υποκειμένου και Λόγου παραμένει απροσδιόριστη ως προς την έκβασή της και δεν λύνεται υπέρ του Λόγου, εγγυητή του ορθολογισμού και της ελευθερίας του υποκειμένου, όπως συμβαίνει στα κείμενα του Kant. Το στοιχείο της αμφιβολίας αναγνωρίζεται ως θεμελιώδες και του ζητείται να προσλάβει τον χαρακτήρα μιας 'προσδιορισμένης άρνησης' που αναδεικνύει τη διαφορά σε σχέση με την ταυτότητα ώστε αυτή η διαφορά να μην μπορεί, με τη σειρά της, να ταυτοποιηθεί και να τοποθετηθεί ως ομοούσια δίπλα στην ταυτότητα.

Θεωρούν ότι και η αισθητική είναι σε θέση να λειτουργήσει ως εξουσιαστικό ενέργημα όταν προωθεί τη συνέχεια φαντασιακού-πραγματικού και την εξάλειψη των διαφορών, ένας κίνδυνος που ελλοχεύει και στην ψυχανάλυση. Συγχρόνως, όμως, έχει τη δυνατότητα να προσδιορίσει την έλλειψη, την απώλεια της συνέχειας, τη μη υπερβάσιμη ασυνέχεια και να δείξει την επιβολή ή μη μιας αυθαιρέτης στάσης για την αντιμετώπιση του χάσματος. Μια εκδοχή των πραγμάτων που καθιστά πολύτιμη την αναζήτηση της αισθητικής της ψυχανάλυσης.

Η κριτική σχολή ομολογεί τη δυσκολία της να προτείνει θετικές αξίες αναγνωρίζοντας ότι η ολιόθηση στον φορμαλισμό και την κατηγορική κανονικότητα θα ενδεδρεύει. Ζητεί όμως από κάθε 'ελευθερωτή' –και φυσικά από κάθε ψυχαναλυτή– να προσδιορίσει το δικό του 'ψεύδος', ιδιαίτερα ως προς τις πλευρές της πραγματικότητας που αρνούνται και αγνοούν οι γενικές έννοιες που προτείνει, τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνει και αναπαράγει και την αναπόφευκτη στενότητα του ηθικού πράττειν που υιοθετεί ομοιογενοποιώντας την ετερογένεια των πραγμάτων.

Η ελευθερία της ψυχανάλυσης

Η συνοπτική αυτή αναφορά στο ζήτημα της ελευθερίας δείχνει την πολυπλοκότητα των θεμάτων που εγείρονται όταν ο ψυχαναλυτής ζητεί από τον ψυχαναλυόμενο να εκφέρει τις σκέψεις του ελεύθερα χωρίς ηθικούς ή άλλους περιορισμούς. Αναφέρεται στην ελευθερία της προσωπικότητας του αναλυόμενου, στη δυνατότητα επίσης του αναλυτή να αντιληφθεί την πολυπλοκότητα του θέματος της δικής του ελευθερίας καθώς και όλα τα θέματα που αφορούν την ελευθερία της ασύμμετρης σχέσης τους.

Για τον αναλυόμενο, το θέμα της ελευθερίας δεν δημιουργεί στην αρχή ιδιαίτερες δυσκολίες. Προσέρχεται στην ψυχανάλυση αναζητώντας την ελευθερία από τον εσωτερικό καταναγκασμό της νευρώσης και τη δεσμευτική επίδραση της δυστυχίας. Προβαίνει σε μια επιλογή που εκθέτει την υποκειμενικότητά του σ' έναν διυποκειμενικό χώρο με τρόπο διαφοροποιό από συνήθεις κοινωνικές πρακτικές,

μία κίνηση που δικαιούται, σε μια πρώτη ματιά τουλάχιστον, τον χαρακτηρισμό της ελευθερίας. Ακολουθώντας τον θετικό ορισμό της ελευθερίας, ο αναλυόμενος προβαίνει σε μία ελεύθερη επιλογή, *αποδίδεται* σ' έναν χώρο τον οποίο επιλέγει και όπου του ζητείται να ασκήσει την ελευθερία.

Ο αναλυτής, προτείνοντας την ελευθερία των συνειρμών, παρουσιάζει τον εαυτό του ως την αυτοκατάφαση της ελευθερίας. Η ελευθερία του αναλυτή δύναται να περιγραφεί ως η δυνατότητά του να είναι ουδέτερος, χωρίς εσωτερικές ή εξωτερικές δεσμεύσεις, χωρίς μνήμη και επιθυμία. Ικανός να κατανοήσει την οπτική του αναλυόμενου χωρίς να δεσμευθεί από αυτήν. Ικανός επίσης να είναι διακριτικά ελεύθερος ως προς τις δικές του δεσμεύσεις και –το πιο δύσκολο ίσως– να προσδιορίσει την ελευθερία του ως προς τη θεωρία που χρησιμοποιεί εφόσον σε διαφορετική περίπτωση δεν θα λειτουργούσε χωρίς μνήμη και επιθυμία. Συγχρόνως, είναι ο εγγυητής της ελευθερίας του αναλυόμενου, της πορείας του προς μία σύμμετρη σχέση με την ελευθερία του αναλυτή.

Ο αναλυτής οφείλει να έχει μία κατά το δυνατόν σαφή εικόνα για το διακύβευμα της ελευθερίας τόσο υπό τη θετική όσο και υπό την αρνητική του μορφή. Η θετική τοποθέτηση της ελευθερίας περιλαμβάνει την αναγνώρισή της ως μιας αξίας που υπέρκειται των συμβατικών κανόνων της καθημερινής ζωής. Με την έννοια αυτή υπέρκειται των ψυχαναλυτικών κανόνων και της ψυχαναλυτικής ταυτότητας. Εδώ είναι ένα ενδιαφέρον και δεσμευτικό στοιχείο για κάθε ψυχαναλυτή. Ο ψυχαναλυτής εκ των πραγμάτων θεωρεί ότι η ψυχαναλυτική θεωρία και τεχνική διευρύνουν τα όρια της εσωτερικής ελευθερίας του αναλυόμενου καθώς και την ελευθερία στη σχέση του με τους άλλους. Τίθεται το ερώτημα, εάν η ελευθερία είναι πρωταρχική αξία που επιτρέπει στο ψυχαναλυτικό εγχείρημα να λάβει χώρα και να τη διευρύνει ή εάν η ελευθερία αποκτά ουσιαστική υπόσταση μέσω της ψυχανάλυσης. Μια πιο ήπια εκδοχή της τελευταίας παρατήρησης θα ήταν ότι η ψυχανάλυση προσδίδει στην ελευθερία χαρακτηριστικά ιδιαίτερα, τα οποία μόνο αυτή είναι σε θέση να αποδώσει στο υποκείμενο –π.χ. τη διευρυνση της ελευθερίας του ως προς το ασυνείδητο– με άλλα λόγια, εάν ο ψυχαναλυτής είναι πρωταρχικά ελεύθερος ως υποκείμενο ή καθίσταται ελεύθερος ως ψυχαναλυτής; εάν η ψυχανάλυση ως θεωρία και τεχνική υπηρετεί αξίες ή παράγει αξίες. Η συμβιβαστική λύση, ότι εμπνέεται από αξίες τις οποίες υπηρετεί, δεν αίρει την αμφιβολία του θέματος.

Η σαφής ή εννοούμενη απάντηση στο ερώτημα αυτό επηρεάζει την τοποθέτηση του θέματος της ελευθερίας στην ασύμμετρη σχέση ψυχαναλυτή και ψυχαναλυόμενου. Η επιθυμητή τοποθέτηση θα ήταν να δημιουργεί η ψυχαναλυτική θεωρία και τεχνική και να εγγυάται ο ψυχαναλυτής ως εκ της ιδιότητός του εκείνες τις συνθήκες ελευθερίας που θα εξυπηρετούσαν την ψυχαναλυτική συνθήκη. Εί-

να δύσκολο όμως να έχει κανείς μία περιορισμένη εκδοχή της ελευθερίας χωρίς οι απαντήσεις που θα δώσει να επηρεάζουν την ευρύτερη εκδοχή της. Αλλά και σ' αυτήν την περιορισμένη εκδοχή, στην οποία η ψυχανάλυση και ο ψυχαναλυτής εγγιώνται και διαχειρίζονται την ελευθερία στο δικό τους πεδίο, τα ερωτήματα που καλούνται να διαχειρισθούν δεν επιδέχονται εύκολες απαντήσεις. Σε ποιον βαθμό οι γενικές έννοιες της ψυχανάλυσης περιορίζουν το πεδίο της ατομικότητας και επιτρέπουν τη διαφορά; τι περιθώριο αφήνει ο αναπόφευκτος κανονιστικός τους ρόλος σε διαφορετικές εκδοχές της ελευθερίας; ποια είναι η συνδικαιοδοσία του αναλυόμενου στον καθορισμό θεμάτων τεχνικής και συμβολιαίου. Ο ψυχαναλυτής επικαλείται την ελευθερία στηριζόμενος στη γνώση. Είναι σε θέση να απευθυνθεί στον αναλυόμενο λέγοντάς του ότι αυτή η τεχνική και οι θεραπευτικές δεσμεύσεις που προτείνει εγγιώνται την ελευθερία του και τη διεύρυνσή της. Στην περίπτωση αυτή απευθύνεται στον αναλυόμενο από θέση αυθεντίας. Ακόμη και στην περιορισμένη εκδοχή της ελευθερίας εντός του ψυχαναλυτικού πλαισίου ο αναλυτής αντιμετωπίζει το θέμα της αυθεντίας και της σχέσης της ελευθερίας με τη γνώση και την πιθανή αυθαιρεσία που αυτό εμπεριέχει. Στη διευρυμένη εκδοχή, η ψυχανάλυση θα είχε να αντιμετωπίσει και θέματα θεσμικής διαχείρισης της ελευθερίας όπως την οργάνωση των ινστιτούτων της, της εκπαίδευσής της, των ιεραρχικών της σχέσεων και την παραγωγή ιδεολογίας.

Περιλαμβάνοντας η ψυχανάλυση το θέμα της ελευθερίας στον βασικό κανόνα της τεχνικής της αναπόφευκτα επισύρει όλη τη σειρά των προβληματισμών που αναφέρθηκαν. Η ελευθερία, υπό τη στενή ή την ευρεία έννοιά της, ως παράγωγο της ψυχαναλυτικής συνθήκης ή ως θέμα που αφορά τη συνάντηση δύο υποκειμένων, ο ψυχαναλυτής ως εγγυητής ή εισηγητής της ελευθερίας, ο ψυχαναλυόμενος ως αναζητών ή εκχωρών την ελευθερία θέτουν το θέμα με κάποιον τρόπο. Και ο τρόπος αυτός, στη συνέχεια, επισύρει όλους τους άλλους και οδηγεί στο ερώτημα εάν η ψυχανάλυση διαπραγματεύεται ένα σύμπτωμα ή την ανθρώπινη συνθήκη ή εάν, τελικά, διαπραγματεύεται το σύμπτωμα μέσω της ανθρώπινης συνθήκης.

Η ψυχανάλυση δεν προσφέρει άμεση απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα. Αυτό θα απαιτούσε ένα ευρύτερο εννοιολογικό πλαίσιο το οποίο θα υπερέβαινε τα όρια μιας γενικής ψυχολογικής θεωρίας. Θέματα ελευθερίας, ηθικής, αισθητικής εγείρουν οντολογικές αξιώσεις και η ψυχανάλυση δεν είναι φιλοσοφία. Αναφέρεται όμως σε μία ανθρώπινη συνάντηση όπου τα θέματα αυτά τίθενται εκ των πραγμάτων. Και η ψυχανάλυση λαμβάνει θέση είτε απαντώντας ευθέως είτε εμμέσως προωθώντας μία συγκεκριμένη στάση. Κάθε ανθρώπινη συνάντηση ακολουθεί μια ιδεολογία και παράγει ιδεολογία έστω και αν δεν είναι η ίδια ιδεολο-

γία. Εξειδικεύει όμως την όποια ιδεολογία και, με την έννοια αυτή, προωθεί μία εκδοχή της.

Την ψυχανάλυση υπηρετούν άνθρωποι οι οποίοι ακολουθούν διαφορετικές απόψεις για την ελευθερία. Υπάρχει η άποψη ότι η ελευθερία εκδηλώνεται σ' ένα πλαίσιο πειθαρχίας, ότι ο ορισμός της πειθαρχίας είναι προαπαιτούμενο για τον καθορισμό των ορίων της ελευθερίας. Υπάρχει και η αντίθετη άποψη: η πειθαρχία εξυπηρετεί την ελευθερία ως αναγκαίο κακό με την έννοια ότι αναπόφευκτα την περιορίζει. Οι διαφορετικές αυτές απόψεις εκδηλώνονται στη σχέση του ψυχαναλυτή με το ινστιτούτο, τη θεωρία, την εφαρμογή του πλαισίου. Η έμφαση στην πειθαρχία ή η έμφαση στον περιορισμό της, η κάθιση οργάνωση των ινστιτούτων με έμφαση στην αυθεντία και ο φόβος εγκατάλειψης αυτού του συστήματος ή η προώθηση ενός οριζόντιου συστήματος με αποδόμηση του ρόλου της *ex officio* αυθεντίας, η επιφύλαξη σε κάθε νεωτερισμό ιδιαίτερα στην τεχνική ή, αντίθετα, η ενίσχυση τέτοιων αναζητήσεων είναι απόψεις που προκύπτουν από έκδηλες ή λανθάνουσες αντιλήψεις για την ελευθερία.

Η ψυχαναλυτική θεωρία και, ιδιαίτερα, η ψυχαναλυτική τεχνική προσφέρονται για την αφομοίωση διαφορετικών ιδεολογικών ρευμάτων, ακόμη και αντίθετων μεταξύ τους. Η γέννηση της ψυχανάλυσης ως οργανωτικού σχήματος και ως θεωρίας, η εξέλιξή της, η αποδοχή κάποιων νεωτερισμών και ο αποκλεισμός άλλων, η έννοια της αλήθειας την οποία αντιπροσωπεύει, η ιδεολογία που παράγει υπόκεινται επίσης σε πολλές ερμηνείες, συχνά διαμετρικά αντίθετες μεταξύ τους.

Μία επίσης σημαντική πλευρά του θέματος είναι ο δρόμος μέσω του οποίου ο κάθε ψυχαναλυτής υιοθετεί την όποια εκδοχή της θεωρίας ή της τεχνικής. Οι ψυχαναλυτές υιοθετούν και εφαρμόζουν μία εκδοχή της θεωρίας και της τεχνικής χωρίς η διαδρομή αποδοχής της συγκεκριμένης εκδοχής και απόρριψης των άλλων να είναι απόρροια συστηματικής διερεύνησης εντός του συστήματος εκπαίδευσής τους. Συνήθως καθορίζεται από τη βιογραφία τους: τη χώρα όπου ζουν, το ινστιτούτο όπου εκπαιδεύθηκαν, τους δασκάλους που είχαν, από τους οποίους άλλωστε εξαρτάται και η εξέλιξή τους. Ένας γάλλος ψυχαναλυτής δεν θα είχε ιδιαίτερη τύχη στο ινστιτούτο του εάν υιοθετούσε την ψυχολογία του Εγώ· το δε αντίστροφο ισχύει για έναν ψυχαναλυτή στην Αμερική. Άλλωστε είναι ελάχιστα αυτά τα παραδείγματα, εάν υπάρχουν. Υπάρχουν όμως ουσιαστικές διαφορές και σ' αυτούς που υιοθετούν την ίδια εκδοχή θεωρίας και τεχνικής. Κάθε κανόνας μπορεί να εφαρμοσθεί μ' έναν πιο ανοικτό ή με πιο κλειστό τρόπο, με τρόπο που εμπνέεται από την ελευθερία ή επιχειρεί να τη διασφαλίσει μέσω της πειθαρχίας.

Οι παράγοντες αυτοί συμμετέχουν στον τρόπο με τον οποίο ο ψυχαναλυτής εισάγει τον κανόνα της ελευθερίας των συνευρωμών καθώς και στη γενικότερη ο-

πτική που διατηρεί για την ψυχανάλυση. Είναι, ως επί το πλείστον, παράγοντες με αναφορά στους θεσμούς, στην ιδεολογία που παράγουν οι θεσμοί και, κυρίως, στον τρόπο με τον οποίο οι θεσμοί χρησιμοποιούν την ιδεολογία για να αναπαράγονται. Επίσης στη σχέση που διατηρεί το άτομο με τους θεσμούς.

Στο πεδίο της ιδιαίτερης ψυχαναλυτικής συνάντησης, η προτροπή του αναλυτή προς την ελευθερία των συνειρμών δηλώνει μια αρχική κατάφαση της ελευθερίας. Η ελευθερία φαίνεται να είναι ιδιότητα του υποκειμένου, το υποκείμενο να συστήνεται ως τέτοιο στη βάση της ελευθερίας. Η ιδέα αυτοστοχάζεται τον εαυτό της και η εαυτοσκοπήσή της την οδηγεί στον κόσμο και στο γίνεσθαι. Αναλυτής και αναλυόμενος συναντώνται ως καταρχήν ελεύθερα υποκείμενα και αναζητούν τις παραχαράξεις αυτής της ελευθερίας. Αυτή φαίνεται να είναι η παραδοχή της ψυχανάλυσης, η προϋπόθεση της ελευθερίας των συνειρμών του αναλυόμενου και της ελευθέρως κυμαινόμενης προσοχής του αναλυτή.

Αναλυτής και αναλυόμενος εκτίθενται συγχρόνως σ' όλες εκείνες τις δυνατές παραχαράξεις που η κάθε μορφή ελευθερίας συναντά σ' όλους τους πολιτισμούς γενικότερα και στον δικό μας πολιτισμό ειδικότερα καθώς και στους περιορισμούς που επιβάλλει στην ελευθερία η ορμεμφυτική φύση του ανθρώπου και οι δεσμεύσεις των ανθρωπίνων σχέσεων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Adorno, T. (1990 [1951]). *Minima Moralia*, μτφρ. Α. Αναγνώστου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bowie, A. (1990). *Aesthetics and subjectivity*. Manchester: Manchester University Press.
- Hegel, G. W. F. (1991 [1817]). *The encyclopaedia Logic*, μτφρ. T. F. Geraets, W. A. Sutting & H. S. Harris. Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc.
- Kant, I. (1997 [1783]). *Prolegomena to any future metaphysics*, επιμ. G. Hatfield. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (1984 [1797]). *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών*, μτφρ. Γ. Τζαβάρας. Αθήνα: Δωδώνη.